

ปัจจัยวิธานโชติกา

วิธีประกอบปัจจัยตามแนวคัมภีร์ปทรูปสิทธ

มีการเปรียบเทียบวิธีการประกอบใช้ปัจจัยกับคัมภีร์ต่าง ๆ
สายลัทธาวิเสส เช่น กัจจายนะไวยากรณ์ โมคคัลลานะไวยากรณ์
และลัททนีติไวยากรณ์ เป็นต้น

ปัจจัยวิธานโชติกา

วิธีประกอบปัจจัยตามแนวคัมภีร์ปทรูปสัทธ

มีการเปรียบเทียบวิธีการประกอบใช้ปัจจัยกับคัมภีร์ต่าง ๆ
สายลัทธาวิเสส เช่น กัจจายนะไวยากรณ์ โมคคัลลานะไวยากรณ์
และลัททนีติไวยากรณ์ เป็นต้น

ภาษาบาลีเป็นภาษาเสียง เรียกว่า **สัทภาษา** ไม่มีอักษรเป็นของตนเองโดยเฉพาะ ดังนั้น ภาษาบาลีจึงสามารถเขียนด้วยอักษรชนิดใดก็ได้ เพื่อแทนเสียง เช่น ประเทศอินเดียใช้อักษรเทวนาครี, ศรีลังกาใช้อักษรสิงหล, ประเทศไทยใช้อักษรไทย, ประเทศแถบทวีปยุโรปและอเมริกาใช้อักษรโรมัน เป็นต้น

ด้วยเหตุที่ไม่มีอักษรเป็นของตนเอง ภาษาบาลีจึงได้รับความสะดวกและแพร่หลาย สามารถเขียนภาษาบาลีด้วยอักษรชนิดต่าง ๆ ซึ่งเป็นประโยชน์กับผู้สนใจศึกษาภาษาบาลีอย่างไม่มีขอบเขต ไม่จำกัดด้วยอักษรใดอักษรหนึ่ง ของชนชาติใดชาติหนึ่งโดยเฉพาะ

นอกจากนั้น ภาษาบาลี ยังเป็นภาษาที่มีวิภัติปัจจัย (Inflectional Language) คือ การเปลี่ยนรูปของคำ (Inflection) เพื่อแสดงหน้าที่ทางไวยากรณ์ เช่น เพศ (Gender), จำนวน (Number), กาล (Tense), บุรุษ (Person), กรรมหรือประธาน (Case) ที่มีการสร้างคำ (Affixation) มาจากธาตุ (Root) และปัจจัย (Suffixes) เป็นส่วนประกอบสำคัญ แบ่งเป็น ๔ ประเภทได้แก่ :-

- **อักษรวิธี** ว่าด้วยเรื่องอักษร (Alphabets) ที่ใช้คำบาลีและวิธีการสนธิ (Combination) กล่าวคือการเชื่อมศัพท์ของคำหน้าและคำหลังให้กลมกลืนกัน เพื่อให้ออกเสียงได้โดยสะดวก ไพเราะ และเพื่อการประพันธ์
- **วจีวิภาค** (Part of Speech) ว่าด้วยเรื่องส่วนประกอบของภาษา มีทั้งหมด ๗ ส่วน ดังนี้ :-
  - **นามศัพท์** ได้แก่ นามนาม (Nouns), คุณนาม (Adjectives), และสรรพนาม (Pronouns)
  - **อภัยศัพท์** (Indeclinable Particle) ได้แก่ อุปสรรค (Prefixes), นิบาต (Particle), ปัจจัย (Suffix)
  - **อาขยัต** (Finite Verbs) คือ กริยาหลักหรือกริยาสำคัญ (Main Verb) ของประโยค
  - **กริยาภิตก** (Participle) คือ คำที่สำเร็จรูปมาจากปัจจัยกริยาภิตก
  - **นามภิตก** (Primary Affixes) คือ คำที่สำเร็จรูปมาจากปัจจัยนามภิตก
  - **สมาส** (Compounds) คือ การนำคำตั้งแต่ ๒ คำขึ้นไปมารวมกันเข้าเป็นบทเดียว

- **ตั้ทชิต** (Secondary Affixes) คือ การย่อคำให้สั้นลงด้วยวิธีตัดคำออกแล้วเติมปัจจัยตั้ทชิตมาแทน
- **วากยสัมพันธ์** (Syntax) ว่าด้วยเรื่องการเรียงคำให้เป็นประโยค เพื่อให้ทราบความเกี่ยวของคำในประโยค
- **นันทลักษณะ** (Prosody) ว่าด้วยลักษณะของนันทและการแตงนันท ซึ่งเป็นคำประพันธ์ประเภทร้อยกรอง

ความหมายของปัจจัย

ความหมายของปัจจัย

คำว่า ปัจจัย มีความหมายหลากหลาย เช่นอาจหมายถึง ศัพท์กลุ่มหนึ่งที่ใช้ประกอบหลังนามศัพท์หรือหลังธาตุ (เรียกว่า ปกติศัพท์) อันเป็นรากของคำศัพท์ในคัมภีร์ไวยากรณ์ เช่น ฌ-ปัจจัย เป็นต้น, อาจหมายถึงวัตถุเครื่องอาศัยที่เรียกว่า ปัจจัย ๔ มี จีวร เป็นต้น, หรืออาจหมายถึงสภาวะที่เอื้อ เกื้อหนุน เป็นเหตุ ให้สภาวะอื่นเกิดขึ้น คงอยู่ หรือเป็นไป เช่น ปัจจัย ๒๔ มีเหตุปัจจัย เป็นต้น ดังนั้น ความหมายของปัจจัยจึงมีมากมาย แม้พระโมคคัลลานเถระก็ได้กล่าวไว้ในคัมภีร์อภินันท์ปิฎกที่ว่า

ณาโท สกุราจีวราทิ- เหตุวาระเสฏฺ ปจฺจโย

ปจฺจโย-ศัพท์ กล่าวอรรถ ๕ อย่าง คือ :-

- (๑) ณาทิ ฌ-ปัจจัย เป็นต้น
- (๒) สกุรา ความเชื่อมั่น
- (๓) จีวราทิ ปัจจัย ๔ มีจีวร เป็นต้น
- (๔) เหตุ เหตุอันเป็นแดนเกิดของผล
- (๕) อาราระ ที่อาศัย.

[อภินันท์ปิฎก. ๘๕๗]

อนึ่ง ปัจจัยที่จะกล่าวต่อไปในหนังสือเล่มนี้ หมายถึง ปัจจัยที่หมายถึงศัพท์กลุ่มหนึ่ง ซึ่งใช้ประกอบหลังนามศัพท์หรือหลังธาตุ (เรียกว่า ปกติศัพท์) อันเป็นรากของคำศัพท์ในคัมภีร์ ไวยากรณ์ เช่น ณ-ปัจจัย เป็นต้น

คำว่า ปัจจัย มีหมายความว่า “เป็นแดนให้ทราบเนื้อความ” “เป็นเหตุให้ทราบเนื้อความ” หรือ “เป็นที่ให้ทราบเนื้อความ” ใดๆอย่างหนึ่งตามสมควรในทางไวยากรณ์บาลี พระพุทธปิยะเถระ ได้แสดงรูปวิเคราะห์ของปัจจัยไว้ในคัมภีร์ ปทรูปสัทธา ตอนอธิบายสูตรที่ ๓๖๒ ว่า ปฏิจฺจ เอตสฺมา อตุโถ เอตฺติ ปจฺจโย (เนื้อความ อาศัยแล้ว จาก ณ-ปัจจัยเป็นต้นนี้ ย่อมเป็นไป เพราะเหตุนั้น ณ-ปัจจัยเป็นต้นนี้ ชื่อว่า ปัจจัย) หมายความว่า อาศัยปัจจัยแล้วสามารถทราบเนื้อความนั้นๆ ได้ตามสมควร เช่นตัวอย่างว่า

ตัวอย่าง

สามเณโร

(เหล่ากอของสมณะ / สามเณร)

สำเร็จรูปมาจาก “สมณ-ศัพท์ + เณร-ปัจจัย” มีรูปวิเคราะห์ว่า สมณฺสฺส อปจฺจํ สามเณโร. ในที่นี้ ลง เณร-ปัจจัย มาแทน อปจฺจ-ศัพท์ ที่ถูกลบไป ตัวอย่างดังกล่าวนี้ อาศัยปัจจัยแล้วจึงสามารถทราบเนื้อความของบทว่า สามเณโร ได้

หรือวิเคราะห์ว่า ปตฺยนฺตฺติ อเนน อตุถาติ วา ปจฺจโย (เนื้อความทั้งหลาย ย่อมถูกรู้ ด้วย ณ-ปัจจัยเป็นต้นนี้ หรือใน ณ-ปัจจัยเป็นต้นนี้ เพราะเหตุนั้น ณ-ปัจจัยเป็นต้นนี้ ชื่อว่า ปัจจัย) หมายความว่า เป็นเหตุให้ทราบเนื้อความ หรือเป็นที่ให้ทราบเนื้อความอย่างใดอย่างหนึ่งตามสมควร

นอกจากนั้น พระพุทธปิยะเถระ ยังได้แสดงรูปวิเคราะห์ของปัจจัยไว้ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิฎีกา ตอนอธิบายสูตรที่ ๓๖๒ ว่า ปกฺติโต ปริ เอตฺติ ปจฺจโย (ศัพท์ใด ย่อมเป็นไปในเบื้องหลัง ปกติศัพท์ เพราะเหตุนั้น ศัพท์นั้น ชื่อว่า ปัจจัย) หมายถึง ศัพท์กลุ่มหนึ่งที่ใช้ประกอบหลังนามศัพท์หรือหลังธาตุ (เรียกว่า ปกติศัพท์) อันเป็นรากของคำศัพท์ในคัมภีร์ไวยากรณ์

ข้อควรจำ

ในบางครั้ง คำว่า ปัจจัย อาจหมายถึงวิภัตติก็ได้ ดังเช่นปรากฏในคัมภีร์ภจจายนไวยากรณ์ สูตรที่ ๔๓๒ ว่า ธาตุ-**ลฺิงเคหิ ปรา ปจฺจยา.** (ลงปัจจัยคือวิภัตติและปัจจัยท้ายธาตุและนามศัพท์). ปจฺจย-ศัพท์ในสูตรนี้ หมายถึงวิภัตติและปัจจัย โดยวิภัตตินามลงท้ายนามศัพท์, วิภัตติอาขยาตลงท้ายธาตุ, ตัทธิตปัจจัยลงท้ายนามศัพท์, อาขยาตปัจจัยลงท้ายธาตุ, และกิตกปัจจัยก็ลงท้ายธาตุเช่นเดียวกัน

คัมภีร์พาลาวตารคัมภีร์ (เล่ม ๒ หน้า ๔) ได้แสดงรูปวิเคราะห์ของปัจจัยไว้ว่า ปกติโต ปจฺฉา เอนฺติ กจฺฉนฺติ ปวตฺตนฺตฺติติ ปจฺฉยา (ศัพท์เหล่านี้เป็นไปในเบื้องหลังปกติศัพท์ เพราะเหตุนั้น ศัพท์เหล่านี้ ชื่อว่า ปัจจัย) หมายถึง ศัพท์ที่ลงท้ายปกติศัพท์ กล่าวคือลงท้ายนามศัพท์และธาตุ

ประกอบรูปศัพท์

ปจฺฉย-ศัพท์นั้น ประกอบรูปศัพท์มาจาก ปติ-บทหน้า + อิ-ธาตุ (คติมฺหิ = ไป) + อ-ปัจจัย. เพราะ อ-ปัจจัย วุทธิ อิ เป็น เอ ด้วยสูตรว่า อญฺญेषุ จ (รูป. ๔๓๔), เพราะสระหลัง อาเทศ เอ เป็น อย ด้วยสูตรว่า เอ อย (รูป. ๔๕๑), เพราะสระหลัง อาเทศ ติ เป็น จ ด้วยสูตรว่า สพฺโพ จํ ติ (รูป. ๒๒), จุ สทิสเทวภาวะ ด้วยสูตรว่า พร เทวภาโว ฐาเน (รูป. ๔๐). อุปสรรค คือ “ปติ” ใช้ในความหมายว่า ปจฺฉา (ภายหลัง)

สรุป :- รูปวิเคราะห์ของ ปจฺฉย-ศัพท์

- ปฏิจฺจ เอตฺสฺมา อตุโธ เอตฺติติ ปจฺฉโย.
- ปกติโต ปริ เอตฺติติ ปจฺฉโย.
- ปตฺตียนฺติ อเนนาติ ปจฺฉโย.
- ปตฺตียนฺติ อตฺถาติ ปจฺฉโย
- ปกติโต ปจฺฉา เอนฺติ กจฺฉนฺติ ปวตฺตนฺตฺติติ ปจฺฉยา.

ปกตีสัพท

คำว่า ปกติ มีปรากฏในคัมภีร์ภัจจายนไวยากรณ์ สูตรที่ ๓๑๘ ว่า ปกติ จสฺส สรณฺตสฺส. แปลว่า “ลึงค์อันมีสวะเป็นที่สุด เป็นรูปปกติคือเป็นศัพท์เดิม” คำว่า ปกติหรือศัพท์เดิมในสูตรนี้ มีความหมาย ๒ อย่างดังนี้ คือ :-

๑. **นามศัพท์** (ลึงค์) หมายถึงนามศัพท์ที่ยังไม่ได้กระจายวิภัตติ กล่าวคือยังไม่ได้ประกอบวิภัตตินามแล้วแจกพทมาลา แต่เมื่อกระจายรูปด้วยวิภัตติต่าง ๆ แล้ว นามศัพท์นั้นก็เหมือนรูปเดิม เพราะวิภัตติได้เปลี่ยนรูปศัพท์นั้นให้แตกต่างจากเดิม ดังนั้น นามศัพท์เดิม จึงได้ชื่อว่า ปกตีสัพท เช่น ปุริส-ศัพท์เป็นต้น

๒. **ธาตุ** หมายถึงศัพท์ที่ทรงกิริยาโดยแสดงอาการต่าง ๆ เช่น ยืน, เดิน, นั่ง, นอน เป็นต้น พระพุทธปิยะเถระ ได้กล่าวความหมายของธาตุไว้ในคัมภีร์ปทรูปสัทธิติ ตอนอธิบายสูตรที่ ๔๒๔ ว่า กุริยํ ชาเรนฺตติ ราตโว. แปลว่า “ศัพท์เหล่าใด ทรงกิริยาไว้ เพราะเหตุนั้น ศัพท์เหล่านั้น ชื่อว่า ธาตุ” เช่น คมฺ-ธาตุเป็นต้น และธาตุนั้น เมื่อประกอบด้วยปัจจัยและวิภัตติต่าง ๆ แล้ว ก็ไม่เหมือนรูปเดิม เพราะปัจจัยและวิภัตติได้เปลี่ยนรูปธาตุนั้นให้แตกต่างจากเดิม ดังนั้น ธาตุจึงได้ชื่อว่า ปกตีสัพท

---

๑. ปกตีสํลึงฺกชาเตว วิภตฺติปจฺจยา ปน ปจฺจโย. [สัททตถกถจินตา ๑๐๕]
(ลึงค์และธาตุนั้นเทียว ชื่อว่าปกติ ส่วนวิภัตติและปัจจัย ชื่อว่าปัจจัย).

ข้อควรจำ

ปกติ-ศัพท์ ที่มีความหมายว่า “ศัพท์เดิม” เป็นชื่อของ
ลิงค์ (นามศัพท์เดิม) และธาตุ เพราะลิงค์เป็นศัพท์เดิมของ
บทนาม และธาตุก็เป็นศัพท์เดิมของบทกิริยาอาขยาตและกิตก์

จำนวนปัจจัย

อนึ่ง จำนวนแห่งปัจจัยที่มีการประกอบใช้ในภาษาบาลีนั้น
มีอยู่มากมาย ดังที่พระพุทธเจ้าปิยเถระ ได้กล่าวไว้ในคัมภีร์ปท-
ฐปสัทธิตี ตอนอธิบายเรื่องบทอุปสัคว่า

อุปสัคคณิปาตา จ   ปจฺจยา จ อิมเ ตโย
เนเกเนกตฺถวิสยา   อิติ เนรุตฺติกาพฺรวั.

นักไวยากรณ์ทั้งหลายกล่าวว่า
อุปสัค นิบาต และปัจจัย ทั้ง ๓ เหล่านี้
มีจำนวนมากและมีอรรถมากเป็นอเนก.

[ปกรุปลิกฺฐิ. ๑๒๐]

หมายเหตุ :-

คำว่า “มีอรรถมากเป็นอนเนก” ระบุถึงอุปสรรค นิบาต และ ปัจจัย ทั้ง ๓ อย่างว่ามีอรรถมาก นักศึกษาจะรู้อรรถที่ถูกต้อง ของศัพท์เหล่านั้นได้ โดยอิงอาศัยคัมภีร์อรรถกถาที่ขยายความ พระบาลี และคัมภีร์ฎีกาที่ขยายความอรรถกาเป็นต้น

ฐานะการประกอบปัจจัย

ปัจจัยในไวยากรณ์บาลี อันเป็นเครื่องให้ทราบเนื้อความ หรือเป็นเหตุให้ทราบเนื้อความต่าง ๆ ตามสมควรนั้น มีฐานะ การประกอบใช้อยู่ ๕ ฐานะ ซึ่งปรากฏอยู่ในกณฑ์ต่าง ๆ ดังนี้ :-

- ปัจจัยใน**นามกณฑ์** มีจำนวน ๑๕ ตัว (ตามมติปทรูปลิตธิ) มี โตะ-ปัจจัยเป็นต้น บอกให้ทราบอรรถของวิภัตตินาม เช่น ตูว์ กุโตะ อากจุลลสิ (ท่านมาจากที่ไหน) ในตัวอย่างนี้ บทว่า กุโตะ ประกอบรูปศัพท์มาจาก กิ-ศัพท์ + โตะ-ปัจจัยในอรรถ ของปัญญาวิภัตติ
- ปัจจัยใน**สมาสกณฑ์** มีจำนวน ๓ ตัว (ตามมติปทรูปลิตธิ) คือ อ-ปัจจัย, ก-ปัจจัย, อา-ปัจจัย (มิได้บอกอรรถพิเศษ อะไร) ประกอบมาเพื่อสร้างคำศัพท์เท่านั้น เช่น

---

๑. คัมภีร์โมคคัลลนานะ ยังแสดงปัจจัยในนามกณฑ์เพิ่มอีกหนึ่งตัว คือ จิ-ปัจจัย ลงด้วยสูตรว่า จิ วิติหาเร. [๓.๕๐] เช่น เกสาเกสิ (สู้กันด้วยทิ้งมวยผม) เป็นต้น

- ปลูกคว (โค ๕ ตัว) ประกอบรูปศัพท์มาจาก ปลูก-ศัพท์ + โค-ศัพท์ + อ-ปัจจัย
  - ชยมุพติกา (ภรรยาและสามี) ประกอบรูปศัพท์มาจาก ชายา-ศัพท์ + ปฏิ-ศัพท์ + ก-ปัจจัย
  - ปลูกกษมมา (ผู้มีกรรมอันประจักษ์) ประกอบรูปศัพท์มาจาก ปลูกกษ-ศัพท์ + มมา-ศัพท์ + อา-ปัจจัย
- ปัจจัยใน**ศัพท์กัณฑ์** มีจำนวนมาก มี ฌ-ปัจจัยเป็นต้น บอกให้ทราบอรรถของบทที่ถูกลบทิ้งไป เช่น วาสิฏฐโฐ (เหล่ากอของวาสิฏฐะ) ประกอบรูปศัพท์มาจาก วาสิฏฐ-ศัพท์ + ฌ-ปัจจัยแทนอรรถของบทที่ถูกลบไป คือ อปจจ-ศัพท์
  - ปัจจัยใน**อาขยาตกัณฑ์** มี ๒๘ ตัว (ตามมติปทรูปสัทธ) มี อ-ปัจจัยเป็นต้น บอกให้ทราบวาก (การก) อย่าง ๑ และบอกให้ทราบอรรถของธาตุอย่าง ๑ เช่น
    - ปุริโส คาม คจจติ (บุรุษไปยังหมู่บ้าน) ในตัวอย่างนี้ บทว่า คจจติ ประกอบรูปศัพท์มาจาก คม-ธาตุ + อ-ปัจจัย + ติ-วิภตติ เป็นกัตตวาก

---

๑. บางครั้งปัจจัยในศัพท์กัณฑ์นั้น ก็ได้บอกอรรถพิเศษอะไร เรียกว่า สกตปัจจัย เช่น เทโวเยว เทวตา (เทวดา) ประกอบรูปศัพท์มาจาก เทว-ศัพท์ + ตา-ปัจจัยในอรรถสกตตะ

- ปุริโธ ภาตุํ พุรุขติ (บุรุษปรารถนาเพื่อจะบริโภครัตน) ในตัวอย่างนี้ บทว่า พุรุขติ ประกอบรูปศัพท์มาจาก ภู-ธาตุ + ข-ปัจจัย + ติ-วิภัตติ โดยที่ ข-ปัจจัยบอกอรรถมุขิตตะ (ปรารถนาเพื่อจะ...)
- ปัจจัยใน **กิตกัณท์** มีจำนวน ๕๓ ตัว (ตามมติปทรูปลัทธิ) มี ณ-ปัจจัยเป็นต้น บอกให้ทราบสาธนะ^๒ (ศัพท์ที่เป็นเครื่องทำกริยาให้บริบูรณ์ยิ่งขึ้น หมายถึง อรรถของคำศัพท์) เช่น กุมภกาโร (ผู้กระทำหม้อ / ช่างปั้นหม้อ) ประกอบรูปศัพท์มาจาก กุมภ-ศัพท์ + กร-ธาตุ + ณ-ปัจจัยในกัตตุสาธนะ

ข้อควรจำ

- ปัจจัยในนามกัณท์ บอกให้ทราบอรรถของวิภัตตินาม
- ปัจจัยในสมาสกัณท์ ประกอบมาเพื่อสร้างคำศัพท์เท่านั้น
- ปัจจัยในตัทธีกัณท์ บอกให้ทราบอรรถของบทที่ถูกลบไป
- ปัจจัยในอาขยatkัณท์ บอกให้ทราบวาก
- ปัจจัยในกิตกัณท์ บอกให้ทราบสาธนะ

๒. ปัจจัยในกิตกัณท์บางตัวสามารถเป็นได้ทั้งบทนามและบทกริยา ที่เป็นบทนามนั้นบอกให้ทราบสาธนะ ส่วนที่เป็นบทกริยาบอกให้ทราบวาก เช่น มยา กมมํ กาดพุพ (เราควรทำงาน) ในตัวอย่างนี้ บทว่า กาดพุพ ประกอบรูปศัพท์มาจาก กร-ธาตุ + ตพุพ-ปัจจัย ซึ่งเป็นปัจจัยในกิตกัณท์ที่บทกริยาลงในอรรถกัมมวาก